

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ ЗИЁРАТ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Агзамходжаев Саидакбар Саидович,

Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси,

“Ислом тарихи ва манбаишунослиги IRCICA” кафедраси

профессори, тарих фанлари доктори

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон тарихий ёдгорликларини илмий ўрганишнинг зиёрат туризмини ривожлантиришдаги аҳамияти таҳлил қилинади. Тадқиқотнинг мақсади моддий маданий мерос, мутафаккирлар илмий-маънавий мероси ва зиёрат масканларининг таълимий имкониятлари ўртасидаги боғлиқликни очиб беришдан иборат. Мақолада тарихийлик, тавсифий таҳлил ва расмий электрон манбалардаги маълумотларни қиёслаш усулларидан фойдаланилади. Тарихий шаҳарлар ва меъморий обидаларни ўрганиш, улар ҳақидаги маълумотларни илмий асосда тақдим этиш ҳамда ёшларни маданий меросга эҳтиром руҳида тарбиялаш масалалари кўриб чиқилади. Таҳлил зиёрат туризмини ривожлантиришда ёдгорликларни сақлаш, илмий тадқиқот, таълим ва ахборот таъминотини ўзаро боғлаш зарурлигини кўрсатади. Тарихий-географик хариталар, махсус ўқув курслари ва рақамли кўргазмалар воситаларни яратиш бўйича таклифлар берилади. Хулосада зиёрат йўналишларини кенгайтириш маданий мероснинг аслигини асраш ва ишончли тарихий маълумотларни оммалаштириш билан уйғун олиб борилиши лозимлиги асосланади.

Калит сўзлар: тарихий ёдгорликлар, зиёрат туризми, маданий мерос, меъморий обидалар, Марказий Осиё, ислом цивилизацияси, тарихий хотира, ёшлар тарбияси, рақамли технологиялар.

Кириш

Ўзбекистоннинг тарихий ёдгорликлари халқнинг маданий хотираси, меъморчилик анъаналари ва илмий-маънавий меросини ўрганиш учун муҳим

манбадир. Уларнинг мазмунини илмий асосда ёритиш зиёрат туризмнинг маърифий салоҳиятини оширади. Бунда саёҳатни ташкил этиш билан бирга, ёдгорликларни асраб-авайлаш ва зиёратчиларга ишончли ахборот етказиш масалалари ҳам долзарб аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг асосий муаммоси тарихий обидаларни ўрганиш натижаларини зиёрат туризми ва таълим амалиёти билан боғлашдан иборат. Мақоланинг мақсади Ўзбекистон тарихий ёдгорликларининг зиёрат туризмидаги ўрнини очиб бериш ҳамда маданий меросни асраш, ўрганиш ва тарғиб қилишга доир таклифларни шакллантиришдир. Бунинг учун тарихийлик ва тавсифий таҳлил усуллари қўлланиб, айрим фактлар UNESCO ва бошқа расмий электрон манбалар билан солиштирилди.

Асосий қисм

Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон қадимий маданият ўчоқларидан биридир. Минтақада ислом дини тарқалишидан аввал ҳам меъморчилик ва ҳунармандлик анъаналари мавжуд бўлган. Ислом маданиятининг ёйилиши билан маҳаллий анъаналар янги маданий таъсирлар билан уйғунлашди. Бу жараёни ўрганишда шаҳарсозлик, илм-фан ва маданий алоқаларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиш муҳимдир.

Тарихий шаҳарлар ривожда савдо-сотик, ҳунармандлик ва қурилиш ўзаро боғлиқ бўлган. Самарқанд мисолида меъморий ансамбллар, шаҳар тузилиши ва маданий алоқаларнинг бирлиги яққол кўринади. Регистон, Бибихоним масжиди, Шоҳи Зинда, Гўри Амир ва Улуғбек расадхонаси шаҳарнинг тарихий-маданий қиёфасини ифодаловчи муҳим обидалардир (UNESCO World Heritage Centre, n.d.-a).

Меъморчилик ютуқлари масжид, мадраса, минора ва мақбаралар қурилишида намоён бўлган. Уларни ўрганишда иншоотнинг вазифаси, қурилиш тарихи, бадий безаклари ва шаҳар муҳитидаги ўрни ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилиниши керак. Бу ёндашув зиёратчиларга обиданинг фақат ташқи кўринишини эмас, унинг тарихий ва маданий мазмунини ҳам тушунтиришга ёрдам беради.

Ўзбекистондаги Ичан қалъа, Бухоро ва Шаҳрисабз тарихий марказлари ҳамда «Самарқанд — маданиятлар чорраҳаси» UNESCOнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилган маданий объектлар жумласидандир. Мамлакатдаги барча ёдгорликларни ушбу халқаро рўйхатга киритилган объектлар билан тенглаштириш тўғри эмас (UNESCO World Heritage Centre, n.d.-b).

Миллионлаб инсонларни ҳайратга солиб келаётган мазкур тарихий обидаларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш, ёдгорликларни илмийлик нуқтаи назаридан ўрганиш, аجدодларимиз томонидан яратилган ажойиб меъморий обидаларда мужассам бўлган бетакрор меросимизни қизиқувчи ҳамюртларимиз, айниқса ёшларга етказиш муҳим вазифалардандир.

Юқоридаги фикрларни инобатга олган ҳолда, ёш авлод онгига жаҳон илму фани ва маданияти ривожига беназир ҳисса қўшган буюк мутафаккирларимиз ҳаёти ва ижодини, шунингдек юртимизда бунёд этилган моддий меросни асраб-авайлаш масъулиятини сингдириш, уларни муносиб ворислар этиб тарбиялашдек эзгу ишга ҳисса қўшиш мақсадида зиёрат туризмини ташкил этиш ғояси бугунги куннинг долзарб масалалардан бирига айланди.

Ушбу йўналишда олий таълим муассасаларининг илмий ва маърифий фаолияти муҳим ўрин тутadi. Алломалар, мутафаккирлар, хунармандлар, меъморлар ва хаттотларнинг ҳаёти ҳамда ижодини ўрганиш тарихий обидалар ҳақидаги билимларни бойитади. Бу натижаларни ўқув жараёнига ва экскурсия мазмунига киритиш ёшларда маданий меросга масъулиятли муносабатни шакллантиришга хизмат қилиши мумкин.

Ўзбекистон ҳудуди асрлар давомида Буюк Ипак йўли орқали Шарқ ва Ғарбни боғлайдиган кўприк вазифасини ўтаган. Турли цивилизация ва маданиятлар ўзаро туташган муҳим чорраҳада жойлашган қадим диёримиз шу асосда умуминсоний тараққиётга бекиёс ҳисса қўшган ўлка сифатида танилган. VIII асрдан бошлаб эса Марказий Осиё мусулмон маданияти ривожига ўчмас из қолдирганини кўплаб мисоллар орқали яққол кўриш

мумкин. Кўхна Мовароуннахр заминида туғилиб камолга етган, ўзининг илмий жасорати ва буюк кашфиётлари билан ислом дунёсида улкан шуҳрат қозонган Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий, Абу Али ибн Сино, Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Муҳаммад Хоразмий, Маҳмуд Замахшарий, Бурҳониддин Марғиноний, Хожа Аҳрор Валий, Мирзо Улуғбек ва Алишер Навоий каби азиз алломаларимиз, буюк мутафаккирларимизнинг ҳаёти ва фаолияти ислом маданияти ва цивилизацияси билан чамбарчас боғланиб кетган.

Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича халқаро ислом ташкилоти — ISESCO томонидан Тошкентнинг 2007 йил учун ислом маданияти пойтахтларидан бири сифатида белгиланиши шаҳарнинг маданий-маънавий меросига халқаро эътиборни ифодалайди (Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization [ISESCO], n.d.).

Ёш авлодни буюк аجدодларга муносиб ворислар этиб тарбиялашдек эзгу ишга ҳисса қўшиш йўлида Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси олимлари томонидан “100 та Марказий Осиё мутафаккирлари” ва “100 та Марказий Осиё тарихий ёдгорликлари” номли ўқув қўлланмалар яратилди. Диёримизда яшаб ўтган мутафаккирларнинг ҳаёт йўли, бебаҳо асарлари ва мумтоз шогирдлари ҳақида маълумот бериш, илм-фан равнақига қўшган ҳиссаларини ёритиш қўлланманинг асосини ташкил этади. Қўлланмани тайёрлашда тарихий узвийлик, хронологик кетма-кетлик тамойиллари асос қилиб олинди. Мутафаккирлар рўйхати асрлар бўйича тадрижий суратда тасниф этилди.

“100 та Марказий Осиё тарихий ёдгорликлари” деб номланган иккинчи қўлланма эса юртимиз донғини дунёга таратган, жаҳон архитектура дурдоналари қаторидан муносиб ўрин эгаллаган тарихий ёдгорлик ва обидаларга бағишланган.

Шунингдек 2025 йилда тарих фанлари доктори, профессор Саидакбар Агзамходжаев, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) Саидафзал Саиджалолов ва Мурод Зикруллаев рус тилида “Великие мыслители

Центральной Азии” деб номланган монографияни нашр этишди.

2011 йилда Ўзбекистон Республикаси Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси “Марказий Осиё цивилизацияси ривожланишида ислом маданиятининг ўрни” мавзусидаги Давлат гранти доирасида тайёрланган ушбу қўлланмалардан олий, ўрта махсус ва халқ таълими тизимидаги ўқув жараёнида ҳамда тарих, шарқшунослик, маданиятшунослик, музейшунослик, меъморчилик соҳаларида илмий тадқиқот, маънавий-маърифий ва ўқув-тарбиявий ишларни олиб боришда фойдаланилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Зиёрат туризмини фақат Самарқанд, Бухоро ва Хива билан чекламасдан, бошқа ҳудудларнинг тарихий-маданий имкониятлари асосида ҳам ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Янги йўналишларни шакллантиришда обидаларнинг сақланиш ҳолати, зиёратчилар учун шароит ва тақдим этиладиган маълумотларнинг ишончлилиги ҳисобга олиниши лозим.

Замонавий музей ва маърифий марказлар тарихий меросни намоиш этишнинг қўшимча имкониятларини яратади. Guinness World Records маълумотига кўра, Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази экспозиция майдони бўйича энг йирик ислом цивилизацияси музейи сифатида қайд этилган; рекорд санаси 2026 йил 1 апрель деб кўрсатилган (Guinness World Records, 2026).

Зиёрат туризмида илмий ахборотнинг сифати алоҳида аҳамиятга эга. Экскурсия матнида тасдиқланган тарихий маълумот билан маҳаллий ривоят ўртасидаги фарқ очик кўрсатилиши керак. Шунингдек, меъморий обидаларнинг жозибadorлигини оширишга қаратилган чоралар уларнинг асслиги ва тарихий муҳитига зарар етказмаслиги лозим. UNESCOнинг Самарқандга оид маълумотларида ҳам номақбул реставрация ва қурилишлар мероснинг асслигига таъсир кўрсатиши қайд этилган (UNESCO World Heritage Centre, n.d.-a).

Амалий жиҳатдан, ҳар бир зиёрат йўналиши учун обиданинг номи,

жойлашуви, даврлаштирилиши, ўрганилиш тарихи ва фойдаланилган манбаларни қамраб олган қисқа ахборот тўпламини тайёрлаш таклиф этилади. Рақамли хариталар ва QR-кодли маълумотномаларда ҳам манбалар кўрсатилиши, тарихий маълумотлар мутахассислар томонидан текширилиши мақсадга мувофиқ. Бу воситалар зиёратнинг маърифий мазмунини бойитиш билан бирга, тарихий маълумотларнинг нотўғри тарқалишини камайтиришга хизмат қилиши мумкин.

Хулоса

Ўзбекистон тарихий ёдгорликларини илмий ўрганиш зиёрат туризмнинг мазмуни ва сифатини оширишга хизмат қилади. Обидаларни алломалар мероси, маҳаллий меъморчилик анъаналари ва маданий алоқалар тарихи билан боғлаб тушунтириш зиёратни маърифий жараёнга айлантиради. Бу борада таълим муассасалари, тадқиқотчилар ва туризм мутахассисларининг ҳамкорлиги муҳимдир.

Тарихий меросни оммалаштириш уни асраш вазифаси билан уйғун бўлиши лозим. Шунга мувофиқ қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

1. Тарихий ёдгорликлар ҳақидаги мавжуд рўйхатларни аниқлаштириш ва уларнинг илмий тавсифларини мунтазам янгилаб бориш.
2. Мактаблар ва олий таълим муассасаларида ўлкашунослик ҳамда маданий туризмга оид машғулотларни ташкил этиш.
3. Олий таълим муассасаларининг тарих йўналишларида «Марказий Осиё тарихий ёдгорликлари» махсус курсини жорий этиш имкониятларини кўриб чиқиш.
4. Тарихий ёдгорликлар ва зиёрат масканларининг манбалар билан асосланган тарихий-географик хариталарини тайёрлаш.
5. Зиёратчилар учун рақамли ахборотномалар ва кўргазмали воситалар яратиш, уларнинг мазмунини илмий экспертизадан ўтказиш.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Guinness World Records. (2026). *Largest museum of Islamic civilisation (by floor area)*. <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/781062-largest-museum-of-islamic-civilisation-by-floor-area>
2. Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization. (n.d.). *Final report: Twenty-ninth session of the Executive Council*. <https://icesco.org/wp-content/uploads/2023/02/ISESCO-Executive-Council-29-session-En.pdf>
3. UNESCO World Heritage Centre. (n.d.-a). *Samarkand – Crossroad of Cultures*. <https://whc.unesco.org/en/list/603/>
4. UNESCO World Heritage Centre. (n.d.-b). *Uzbekistan*. Retrieved October 18, 2026, from <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz/>